

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА СПРОТИВУ АГРЕСІЇ

Александров М. Є.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка триває вже восьмий рік, значно змінила погляди українського суспільства на історичні, культурні й політичні події в Україні. Гібридний характер агресії змушує будувати стратегію захисту держави не тільки на полі битви, а й в інформаційному та культурному просторах, розбудовувати «лінію оборони» не лише на землі, у повітрі й на воді, але й встановлювати bastiони супротиву в моралі суспільства та кожного громадянина.

Основним джерелом духовного супротиву будь-якій агресії проти батьківщини є патріотизм – почуття любові до своєї батьківщини, відданості своєму народові та готовності йти заради Батьківщини й народу на жертви й подвиги¹. Як і більшість людських почуттів, патріотизм не є надбанням людини від народження, а формується в процесі її життя й діяльності. Відповідно, формування патріотизму в окремих громадян та у населення країни в цілому є результатом довготривалого й складного процесу, який можна назвати патріотичним вихованням.

Результати патріотичного виховання українців яскраво продемонстрували активні бойові дії, що їх розпочала Росія в лютому 2022 року – великий потік добровольців до лав української армії, сил Територіальної оборони та інших військових формувань, активний волонтерський рух і добросусідська допомога, загальне піднесення почуття національної гідності і свідомості свідчить, що попри політичну розмежованість і високий рівень недовіри населення до влади та її органів український народ перед обличчям вторгнення на рідну землю не піддався на провокаційні дії агресора в інформаційно-політичному полі та згуртувався навколо єдиної патріотичної ідеї – захисту своєї Вітчизни.

Успішне здійснення заходів патріотичного виховання в Україні можливе тільки за рахунок належного забезпечення цього процесу з боку усіх гілок влади та органів місцевого самоврядування. Тому на сьогодні актуальною є проблема дослідження адміністративно-правового забезпечення патріотичного

виховання з метою кращої організації супротиву агресору та подолання наслідків війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми патріотичного виховання досліджували, Л. Ю. Айснер, І. Д. Бех, І. Н. Гукова, В. В. Корвін, Є. Л. Леонова, І. Е. Мартиненко, О. Н. Осянін, І. О. Треушніков, К. Чорна та інші науковці. У правовому полі процеси патріотичного виховання були предметом досліджень таких науковців, як В. Бень, Н. С. Журавська, А. А. Корабльова, О. А. Сірий, С. В. Сьомін, В. М. Щегорцова та ін. У розрізі теми монографії важливо зазначити дослідження С. П. Пономарьова «Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України», у якому були, зокрема, порушені й питання забезпечення патріотичного виховання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, попри вагомий внесок зазначених авторів у розроблення питань патріотичного виховання, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження, яке б висвітлювало адміністративно-правове забезпечення патріотичного виховання, яке, в свою чергу, є важливим фактором успішної відсічі агресії. Невирішеними на сьогодні залишаються як виділення складових патріотичного виховання, так адміністративно-правового забезпечення цих складових. Також, в умовах відкритої збройної агресії Російської Федерації положення нормативно-правових актів, якими регулюються питання патріотичного виховання, потребують відповідних змін у зв'язку з умовами воєнного стану. Потребує перегляду Стратегія національно-патріотичного виховання та план дій щодо її реалізації, існує необхідність у поглибленні взаємодії органів влади, місцевого самоврядування та суспільства з метою об'єднання громадян України для захисту Батьківщини, усвідомлення ними необхідності виконувати свої обов'язки для кращої організації спротиву агресору.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є аналіз адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання як складової супротиву агресії. Для досягнення мети дослідження пропонується вирішити наступні завдання:

– визначити поняття патріотичного виховання та його складові;

¹ Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 6 : П-Поїти / ред. тому: А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с. С. 97

- дослідити становлення адміністративно-правового забезпечення цих складових в Україні;
- визначити взаємозв'язок адміністративно-правового забезпечення складових патріотичного виховання із організацією супротиву агресорові;
- на основі проведених досліджень запропонувати шляхи вдосконалення адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання з метою посилення супротиву агресору та подолання наслідків війни.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладу основного матеріалу, необхідно визначитися із поняттями «патріотичне виховання». Вітчизняні науковці патріотичне виховання розглядають як формування в людини почуття патріотизму та цінностей, на яких він базується. Наприклад, А. М. Алексюк патріотичне виховання розуміє як формування особистістю власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості². І. Д. Бех вважає що патріотичне виховання – це формування в особистості готовності до відстоювання ідей патріотизму, громадянського обов'язку, свободи та справедливості, а також виражати це відстоювання у конкретних вчинках³. Вітчизняне законодавство користується терміном «національно-патріотичне виховання» і визначає його як «системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, інститутів громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі»⁴ або як «один із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей»⁵. Таким чином, патріотичне виховання є діяльністю особистості, суспільства або держави з формування в громадян відповідних моральних якостей та ціннісних орієнтирів, що складають основу патріотизму.

Складовими патріотичного виховання, що визначають його результат, відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання, є: 1) розвиток національної свідомості на основі національних цінностей; 2) повага до Конституції і законів України; 3) соціальна активність; 4) відповідальність за доручені державні та громадські справи; 5) готовність до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України; 6) сповідування європейських цінностей⁶. Надалі детально розглянемо кожен із цих складових, визначимо її зміст, механізм її адміністративно-правового забезпечення в Україні, взаємозв'язок із питання оборони держави та супротиву агресору.

Найскладнішою і найбільш об'ємною із зазначених вище складових є національна свідомість. На думку І. Кресіної, національна свідомість – це «складна система духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, що відображають основні засади її буття та розвитку»⁷. Розвиваючи цю тезу, вчена визначала національну свідомість особистості як усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності⁸. Ю. Паніч доповнює запропоновані І. Кресіною компоненти національної свідомості діяльністю представників нації, яка спрямована на її, нації, розвиток⁹. В. В. Масненко основою національної свідомості вважає історичну пам'ять¹⁰. Отже, для забезпечення розвитку національної свідомості українців держава має докласти значних зусиль в багатьох сферах суспільного життя.

Найбільш актуальним питанням в умовах протистояння агресору залишається питання історичної пам'яті. Наявність багатьох «точок» спільного існування (часи Київської Русі, радянський період тощо), а головне – усталена інтерпретація історичних подій дозволяють агресорові вміло маніпулювати свідомістю людей, поширюючи тези про «одвічну дружбу братніх народів», «возз'єднання 1654 року», «Україну імені Леніна», «кривавих бандерівців» тощо. Зі свого боку, Україна в останні роки зробила

² Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Київ: Либідь, 1998. 560 с. С. 4–5.

³ Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с. С. 374.

⁴ Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text>

⁵ Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

⁶ Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

⁷ Кресіна І. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*. 1998. № 3. С. 12–19. С. 14.

⁸ Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): Монографія. Київ: Вища школа, 1998. 392 с.

⁹ Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 45–51. С. 47.

¹⁰ Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.

багато кроків для подолання історичних міфологем, нав'язаних за часів Російської Імперії і Радянського Союзу, а також задля збереження історичної пам'яті. У контексті адміністративно-правового забезпечення такі заходи відобразились у нормативно-правових актах щодо встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів¹¹, відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років¹² тощо.

У 2015 році в Україні було ухвалено низку законів, відомих під назвою «декомунізаційних». Ці закони, хоч і стали свого часу дискусійними, тим не менш заклали вагомий фундамент для перегляду радянсько-імперських ідеологем і значно посприяли зміні суспільно-політичного клімату на користь національних орієнтирів та спротиву агресору. Наприклад, відповідно до Закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», держава сприяє увічненню пам'яті про борців, до яких належать, зокрема, Українські січові стрільці, члени Організації українських націоналістів та вояки Української повстанської армії¹³, які боролися у ХХ столітті проти російських і радянських військ. Законом «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» на законодавчому рівні закріплено, що злочини під час цієї війни на території України здійснював не тільки нацистський, а й комуністичний режим¹⁴. Закон «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» відкрив для українців доступ до закритих раніше архівів репресивних органів Радянського Союзу¹⁵. Законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» була запроваджена кримінальна відповідальність за використання на території України як нацистської, так і комуністичної символіки¹⁶, при чому основна

увага (особливо що стосується розробленості термінологічного апарату) приділена у законі саме комуністичній символіці¹⁷.

З метою реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу в Україні створено відповідний центральний орган виконавчої влади – Український інститут національної пам'яті (УІНП)¹⁸. Заходи, що здійснюються УІНП (популяризація історії України та її видатних особистостей, організація дослідження історичної спадщини та сприяння інтеграції в українське суспільство національних меншин і корінних народів тощо), значно сприяють усвідомленню змісту та значення окремих історичних подій як складової частини патріотичного виховання¹⁹.

На нашу думку, подальша реалізація заходів адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання у контексті збереження національної пам'яті має ґрунтуватися також і на подіях російсько-української війни. Цілком очевидно, що перемога у цій війні для нинішнього й майбутніх поколінь українців матиме не менше значення, ніж перемога над нацизмом у Другій світовій війні для минулих поколінь. І саме перемога в російсько-українській війні має бути піднесена до рівня національного свята. Тому, пропонуємо внести зміни до низки нормативно-правових актів, зокрема:

– доповнити статтю 73 Кодексу законів про працю України державним святом «День перемоги в російсько-українському конфлікті»;

– абзац шостий статті 73 Кодексу законів про працю України виключити;

– частину 3 статті 1 Закону України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» викласти у наступній редакції: «З метою вшанування перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 в Україні 9 травня щороку відзначається День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні.».

Такі зміни, на нашу думку, по-перше, сприяють усвідомленню українцями значення перемоги в російсько-українському конфлікті та подальшому використанню цієї перемоги в процесах патріотичного виховання. По-друге, буде нанесено удар по

¹¹ Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів: Указ Президента України від 26 листопада 1998 року № 1310/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1310/98#Text>

¹² Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років: Указ Президента України від 22 січня 2016 року № 17/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016#Text>

¹³ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті: Закон України від 9 квітня 2015 року № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

¹⁴ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років: Закон України від 9 квітня 2015 року № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>

¹⁵ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років: Закон України від 9 квітня 2015 року № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>

¹⁶ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

¹⁷ Александров М. Є. Перспективи вдосконалення норм права щодо заборони публічного використання нацистської символіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 147–149. С. 147

¹⁸ Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text>

¹⁹ Александров М. Є. Український інститут національної пам'яті як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 29–30 січня 2021 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. Ч. 2. 116 с. С. 6–9. С. 7.

ідеологічній машині Російської Федерації, адже, з одного боку, 9 травня більш не буде державним святом і не фігуруватиме в Україні як виключний «День перемоги», а з іншого боку – відзначення 9 травня як Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, хай і не в якості державного свята, збереже для українців пам'ять про перемогу над нацизмом і дозволить відкинути звинувачення Кремля про «паплюження історії Другої світової війни» і «реабілітацію нацизму в Україні».

Важливим напрямом як патріотичного виховання, так і спротиву агресії Росії є мовна політика в Україні. Впродовж останніх років спостерігаються позитивні зміни в національному законодавстві, спрямовані на захист української мови та поширення україномовного продукту в Україні та світі. Так, у 2017 році було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації»²⁰. Згідно із внесеними змінами частка передач, фільмів, музичних творів, що поширюються телерадіокомунікаційними мережами, має, в залежності від типу мережі, складати 60–75%²¹. Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачається застосування державної мови в усіх публічних сферах життя суспільства, запроваджується посада Уповноваженого із захисту державної мови, а також встановлюється адміністративна відповідальність за порушення норм цього закону щодо використання української мови²².

Велику роль у формуванні національної свідомості має в Україні такий засіб впливу на суспільну свідомість, як кінематографія, яка є об'єктом адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання²³. На сьогодні мінімальний відсоток щомісячного ефірного часу, упродовж якого мають демонструватися фільми, вироблені суб'єктами кінематографії України, національні фільми і твори національної кінематографічної спадщини, становить щонайменше 30%²⁴. Із початком війни на Сході України у 2014 році Закон України «Про кінематографію» було доповнено окремою статтею 15¹

«Розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію органів держави-агресора, радянських органів державної безпеки», відповідно до якої в Україні забороняється розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що створюють позитивний образ працівників держави-агресора, працівників радянських органів державної безпеки, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України, а також забороняється трансляція (демонстрування шляхом показу каналами мовлення) фільмів, вироблених фізичними та юридичними особами держави-агресора²⁵. Заборона також поширюється на фільми, вироблені фізичними та юридичними особами держави-агресора після 1 січня 2014 року, які не містять популяризації або пропаганди органів держави-агресора та їхніх окремих дій²⁶. Таким чином, в українському медіапросторі заборонена демонстрація російських фільмів та серіалів останніх років, а також демонстрація тих фільмів, які популяризують органи держави-агресора.

Разом із тим значна увага приділяється виробленню українських фільмів патріотичного спрямування. У квітні 2018 року було затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виробництва (створення) та розповсюдження фільмів патріотичного спрямування²⁷. На сьогодні затверджено Порядок проведення конкурсного відбору кінопроектів патріотичних серіалів, для виробництва (створення) та розповсюдження яких надається державна фінансова підтримка²⁸. З 2014 року завдяки державній підтримці на вітчизняні екрани вийшла низка фільмів та серіалів («Кіборги», «Гвардія», «Донбас», «Позивний «Бандерас» та ін.), більшість з яких були частково профінансовані з державного бюджету України. У цих фільмах популяризується боротьба українського народу й української армії проти країни агресора.

Отже, у контексті розвитку національної свідомості в межах патріотичного виховання населення України на сьогодні здійснюється належне адміністративно-правове забезпечення у галузях

²⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації: Закон України від 23 травня 2017 року № 2054-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text>

²¹ Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>

²² Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

²³ Александров М. Є. Кінематографія як об'єкт адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 40–43. С. 42.

²⁴ Про кінематографію : Закон України від 13 січня 1998 року № 9/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

²⁵ Про кінематографію : Закон України від 13 січня 1998 року № 9/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

²⁶ Там само

²⁷ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виробництва (створення) та розповсюдження фільмів патріотичного спрямування: постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-%D0%BF>

²⁸ Про затвердження Порядку проведення конкурсного відбору кінопроектів патріотичних серіалів, для виробництва (створення) та розповсюдження яких надається державна фінансова підтримка: наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 27 липня 2021 року № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1144-21#Text>

збереження та відновлення національної пам'яті, функціонування державної мови та створення аудіовізуальних творів патріотичного спрямування. Проведення цих заходів має під собою законодавчу основу і сприяє опору російській агресії шляхом формування поваги до історії України та її історичних постатей, що боролися з російською та радянською агресією в усіх її проявах, обов'язком публічного використання української мови, а також популяризацією героїв російсько-української війни.

Повага до Конституції та інших законів України є, на нашу думку, однією з найбільш визначальних рис сучасного патріота країни, адже любов до своєї Батьківщини має ґрунтуватися не лише на дотриманні моральних принципів, а й на дотриманні чинних законів та профілактики їх порушення. На думку народного депутата України перших двох скликань Степана Волковецького, «...повинна бути спочатку повага до закону, а Конституція є Основним Законом, і цю повагу треба культивувати найперше від влади, яка має бути прикладом дотримання законності та правопорядку...»²⁹. На жаль, на сьогодні формування поваги до Конституції та законів України не внесено ані до плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання³⁰, ані до відповідної Державної цільової соціальної програми³¹. Між тим, недотримання громадянами України її законів та неповага до них створюють реальну загрозу існуванню держави, а також життю та здоров'ю людей в умовах збройної агресії. До актів неповаги до Конституції та законів України, що особливо чітко проявилися із початком повномасштабної збройної агресії Росії проти України в 2022 році, слід віднести ухилення від призову за мобілізацією, порушення встановленої комендантської години, виготовлення та продаж алкогольних напоїв попри запроваджений «сухий закон» тощо. Тому слід внести зміни до Плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання, включивши до нього заходи із формування та культивування в громадян України поваги до Конституції та інших законів України, а також внести відповідні зміни до завдань і заходів та очікуваних результатів виконання Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання.

²⁹ Спочатку повинна бути повага до закону: Народний депутат I та II скликань Верховної Ради Степан Волковецький про те, як творився Основний Закон Української держави. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/332567>

³⁰ Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки: постанов Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>

³¹ Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 року № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>

Соціальна активність громадян є складним морально-вольовим процесом, що активно досліджується у загально-філософському та соціальному вимірах. В. Коган вважає її свідомою і цілеспрямованою діяльністю особистості та її цілісно-психологічною якістю, які визначають і характеризують ступінь або міру персонального впливу суб'єкта на предмет, процеси і явища навколишньої дійсності³². А. Купрейченко визначає соціальну активність як активну роль суб'єкта під час взаємодії з соціумом, через яку суб'єкт пізнає та перетворює соціальну реальність і самого себе³³. На думку О. Якуба, соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, якою визначається рівень соціальності особистості, повнота її зв'язків з соціумом та рівень перетворення на суб'єкт суспільних відносин³⁴.

Соціальна активність у контексті патріотичного виховання може проявлятися у різних вчинках. Соціальна активність українців, що яскраво засвідчила себе в період подій на Євромайдані у 2013–2014 році, із початком російсько-української війни проявляється у різних формах, як-от: грошова підтримка Збройних сил України, активний волонтерський рух, створення патріотичних сторінок у соціальних мережах тощо. З метою гідного відзначення осіб, які, з-поміж іншого, добровільно здійснювали волонтерську діяльність, перебуваючи безпосередньо в районі проведення антитерористичної операції у період її проведення, у 2016 році було запроваджено відзнаку Президента України – «За гуманітарну участь в антитерористичній операції»³⁵.

Після відкритого нападу Росії на Україну 24 лютого 2022 року соціальна активність набула нових форм і проявів. Наприклад, деякі громадяни у містах, що на початку бойових дій перебували у прифронтовій зоні, та де рух громадського транспорту й робота аптек і торгівельних мереж була порушена, організували канали «добросусідської допомоги». Суть такої допомоги полягає у добровільній організації та участі мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці в закупівлях необхідних ліків і продуктів та їх доставку тим, хто такої допомоги найбільш потребує (люди літнього віку, особи з обмеженими можливостями, матері з малолітніми дітьми тощо).

³² Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека. Москва: Мысль, 1984. 252 с. С. 27.

³³ Купрейченко А. Б. Проблема определения и оценки социальной активности. *Психология индивидуальности* : материалы IV Всероссийской науч. конференции, 22–24 ноября 2012 г. Москва: Логос, 2012. С. 181–182.

³⁴ Якуба Е. А. Социология. Харьков : Константа, 1996. 192 с. С. 96.

³⁵ Про відзнаку Президента України «За гуманітарну участь в антитерористичній операції»: Указ Президента України від 17 лютого 2016 року № 54/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/54/2016#Text>

У контексті патріотичного виховання такі дії громадян демонструють свідомий патріотизм, проявом якого в цьому випадку є допомога співгромадянам. Відповідно, держава зі свого боку має сприяти такому руху. За твердженням Н. Ковтун, будь-яка соціальна активність неможлива без мотивації³⁶. На нашу думку, мотивація соціальної активності громадян в умовах спротиву агресору має забезпечуватись, зокрема, й засобами адміністративно-правового забезпечення. Тому задля заохочення соціальної активності громадян у патріотичному напрямку, наприклад, допомоги під час війни особам, що потребують піклування, пропонуємо місцевим державним адміністраціям, в межах відповідальності яких діють волонтерські організації з допомоги співмешканцям, налагодити контакт з такими організаціями, організувати з ними взаємодію та розробити систему заохочень для відзначення учасників волонтерського руху, що проявили найбільшу соціальну активність. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади з волонтерами та їх заохочення продемонструє готовність держави допомагати та подякувати небайдужим й соціально активним громадянам за їх патріотичні вчинки та згуртує населення для допомоги постраждалим від збройної агресії.

Відповідальність за доручені державні та громадські справи корелюється з соціальною активністю, але, на наш погляд, для реалізації патріотизму має більше значення. Сумлінне виконання роботи для забезпечення розвитку держави й суспільства є одним з найбільш «видимих» проявів патріотизму, тобто таких проявів, які можна реально оцінити. В умовах збройної агресії багато робітників державних установ та приватних підприємств виконують оборонні замовлення, дослідження з метою посилення обороноздатності країни, підтримують роботу служб життєзабезпечення, забезпечують населення продовольством тощо.

Для відзначення громадян України за багаторічну сумлінну працю та зразкове виконання службових обов'язків затверджено медаль «За працю і звитягу»³⁷. Працівники окремих установ та центральних органів виконавчої влади за сумлінне виконання покладених на них завдань можуть нагороджуватись відомчими заохочувальними відзнаками. Однак, ми вважаємо, що умови праці в період збройної агресії значно відрізняються від умов праці в мирний час. Особливо це стосується тих працівників, які виконують важливі державні та громадянські справи в місцевостях, які опинилися в зоні бойових

дій або найбільше піддавалися ракетним і бомбовим ударам країни-агресора. Тому, на нашу думку, необхідно розробити та затвердити положення про нову державну нагороду – відзнаку Президента України «За доблесну і сумлінну працю в умовах збройної агресії». Цією нагородою мають відзначатись громадяни України за сумлінну працю та зразкове виконання службових обов'язків в умовах збройної агресії. Такий крок з боку держави, з одного боку, продемонструє піклування про тих, хто у складних умовах виконує свій професійний обов'язок та забезпечує перемогу на своєму робочому місці, а по-друге – сприятиме єднанню громадян та їх усвідомленню необхідності виконувати доручені державні й громадські справи сумлінно та чесно.

Готовність до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України в умовах збройного конфлікту є вирішальним фактором для гідного спротиву агресії та майбутньої перемоги. Відповідно, підготовка населення країни до захисту Батьківщини є одним з найголовніших завдань патріотичного виховання. У Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України³⁸. На шляху до формування відповідних моральних якостей у населення в Україні за роки незалежності було вжито чимало заходів правового забезпечення.

У 1990-х роках для створення національної системи допризовної підготовки та патріотичного виховання були прийняті Положення про допризовну підготовку юнаків і Положення про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей³⁹, в яких патріотичному та військово-патріотичному вихованню було приділено значну увагу. Напередодні нового тисячоліття державну підтримку отримало Товариство сприяння обороні України⁴⁰ – всеукраїнська громадська організація, метою діяльності якої є підготовка юнаків до військової служби, патріотичне виховання молоді, допомога юнацтву в оволодінні першими навичками військових спеціальностей. На початку 2000-х років в Україні розроблено та затверджено Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді⁴¹. У 2012 році

³⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

³⁹ Про Положення про допризовну підготовку юнаків і Положення про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей: Указ Президента України від 16 березня 1994 року № 95/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/94#Text>

⁴⁰ Про товариство сприяння обороні України: Указ Президента України від 13 серпня 1999 року № 985/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985/99#Text>

⁴¹ Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді: Указ Президента України від 25 жовтня 2002 року № 948/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text>

³⁶ Ковтун Н. До проблеми визначення поняття «соціальна активність». *Українська полоністика*. 2014. Вип. 11. С. 129–137. С. 135.

³⁷ Про встановлення відзнаки Президента України – медалі «За працю і звитягу»: Указ Президента України від 16 травня 2001 року № 310/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310/2001#Text>

було затверджено Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»), завданням якої є, зокрема, виховання дітей та молоді у дусі відданості Батьківщині та українському народу через відродження національних і загальнолюдських духовних та моральних цінностей, а також набуття учнями знань, умінь і навичок, необхідних захиснику Вітчизни⁴².

Із розв'язанням Російською Федерацією збройної агресії проти України в 2014 році посилюються заходи патріотичного виховання серед населення країни та особливо серед військовослужбовців. Серед найбільш важливих, на нашу думку, таких заходів слід відзначити:

– затвердження постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» з метою виховання дітей та молоді в дусі поваги до Українського Війська та правоохоронних органів, відповідального ставлення громадян до обов'язку захисника Вітчизни⁴³;

– затвердження Концепції воєнної історії України, яка надає змогу використовувати здобуті військово-історичні знання для військово-патріотичного виховання у Збройних силах України⁴⁴;

– затвердження Стратегії національно-патріотичного виховання, плану дій щодо її реалізації, а також відповідної Державної цільової соціальної програми, в яких чільне місце посідає саме військово-патріотичне виховання;

– затвердження Закону «Про основи національного спротиву», відповідно до якого в Україні сформовано Сили територіальної оборони⁴⁵.

Ці заходи адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання у контексті підготовки населення до захисту територіальної цілісності та незалежності України яскраво продемонстрували свою дієздатність з початком відкритої агресії Росії проти України у лютому 2022 року. Однак, попри значні зусилля держави в напрямку забезпечення військово-патріотичного виховання, в сучасних умовах положення деяких

нормативно-правових актів, якими забезпечується готовність населення до виконання обов'язку із захисту Вітчизни, потребують вдосконалення. Так, у Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді у вивченні історії Українського війська не згадується про діяльність таких формувань, як Карпатська січ, Українська повстанська армія та інших українських формувань, що боролися за незалежність України напередодні або у роки Другої світової війни. Натомість, при підготовці молоді має розглядатися діяльність Радянської Армії, окремі дії якої (боротьба проти України в період 1918–1921 рр., участь в боротьбі з Українською повстанською армією та антирадянським збройним підпіллям в країнах Балтії, придушення повстання в Угорщині в 1956 році та ін.), на нашу думку, не можуть бути гідним прикладом для захисників України. Одночасно, неможливо заперечувати внесок Радянської Армії у визволення України від нацистських загарбників. Тому, пропонуємо викласти підпункт 1) «вивчення історії українського війська» Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді у наступній редакції:

«Розглядаються призначення, організаційна структура, озброєння і тактика ведення бойових дій (визначні битви) війська княжих часів, козацького війська, військових формувань у боротьбі за незалежність України у ХХ ст. (відповідно до Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті»), Радянської Армії у контексті її боротьби за визволення України від нацистських загарбників, Збройних Сил України та інших військових формувань. Формування у молоді ідеалу людини-патріота, захисника Вітчизни на прикладах героїчної боротьби українського народу за незалежність;».

Зазначені зміни, на нашу думку, сприятимуть кращому усвідомленню поколіннями майбутніх захисників України власної військової історії, а досвід борців за незалежність України проти російських та радянських військ буде корисним у плані протидії як відкритій агресії Російської Федерації, так і її ідеологічним диверсіям проти українського війська та українського народу.

Сповідування європейських цінностей є, на нашу думку, однією з найбільш складних для розуміння пересічного громадянина складових патріотичного виховання. З огляду на те, що Україна впродовж тривалого періоду історії була відірвана від Європи, у сучасному суспільстві європейські цінності не усвідомлюються, або навіть перебувають у протиставленні до національних традицій. Тим не менш, курс на набуття членства в Європейському Союзі (ЄС) на сьогодні закріплений у Кон-

⁴² Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»): наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13 червня 2012 року № 687. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1094-12#Text>

⁴³ Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: постанова Верховної Ради України від 12 травня 2015 року № 373-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text>

⁴⁴ Александров М. Є. Міністерство оборони України як суб'єкт адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. Т. XXVIII. С. 3–9. С. 7.

⁴⁵ Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

ституції Україні⁴⁶. І тому на сьогодні важливо не тільки забезпечити впровадження європейських цінностей в життя, але й посприяти розумінню цих цінностей українським соціумом. Донесення до українців європейських цінностей, пропагування переваг євроінтеграції та інформування про особливості членства в ЄС на сьогодні здійснює урядова компанія ЕУКраїна⁴⁷. До базових цінностей ЄС належать: повага до людської гідності; свобода; демократія; рівність; верховенство права; повага до прав людини, включно з правами меншин⁴⁸.

Серед завдань Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року є заходи з формування розуміння і підтримки населенням України державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції та практичних кроків щодо зближення з НАТО, зберігаючи в основі українські національні цінності⁴⁹, що відноситься до завдання військово-патріотичного виховання. Таке співвідношення завдання і заходу цілком закономірні, враховуючи військовий характер НАТО. Тим не менш, на нашу думку, сповідування європейських цінностей є більш важливим у питанні формування української громадянської ідентичності. Особливої уваги сповідування європейських цінностей набуває в умовах гібридної війни з боку Російської Федерації, машина пропаганди якої, з одного боку, протиставляє європейські та взагалі «західні» цінності «традиційним цінностям російського народу», а з іншого – стверджує що «росіяни й українці – одне ціле», а, отже, «європейські цінності для українців також є чужими», поширює міфи про євроінтеграційні процеси. Тому, на нашу думку, слід внести зміни до Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання, долучивши до завдання з формування української громадянської ідентичності заходи з пропагування та роз'яснення європейських цінностей, їх зв'язку з минулим та сучасним українського народу. Такий крок дозволить виховувати молоді покоління українців на цінностях Європейського Союзу та сприятиме швидшій інтеграції України в євроатлантичний простір, що, в свою чергу, підвищить обороноздатність держави.

⁴⁶ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n11>

⁴⁷ ЕУКраїна: урядова компанія. Офіційний сайт. URL: <https://association4u.in.ua/>

⁴⁸ Там само

⁴⁹ Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року

Висновки

Отже, патріотичне виховання є діяльністю особистості, суспільства або держави з формування в громадян відповідних моральних якостей та ціннісних орієнтирів, що складають основу патріотизму. До його складових належать: розвиток національної свідомості, повага до законів держави, соціальна активність і відповідальність за доручені справи; готовність до захисту Вітчизни та сповідування європейських цінностей.

На сьогодні в Україні основи адміністративно-правового забезпечення кожної із складових патріотичного виховання закріплені у Конституції України, її законах та інших нормативно-правових актах. Із початком збройної агресії Росії проти України у 2014 році концепцію національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання було вдосконалено з урахуванням протистояння агресору шляхом поглиблення вивчення історії та збереження національної пам'яті, вшанування бійців, добровольців, волонтерів та інших громадян, що приймають участь у відбитті російської агресії, конституційним закріпленням курсу України на євроатлантичну інтеграцію та виконання інших заходів патріотичного виховання.

З метою вдосконалення адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання в умовах російсько-української війни нами запропоновано наступні практичні кроки:

- визнання державним святом майбутнього Дня перемоги в російсько-українському конфлікті на заміну Дню перемоги 9 травня із збереженням за останнім статусу пам'ятного Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні;

- включення до Плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання заходів із формування та культивування в громадян України поваги до Конституції та інших законів України;

- посилення співпраці місцевих державних адміністрацій із волонтерськими організаціями допомоги військовим та цивільним мешканцям з метою заохочення соціальної активності громадян;

- розроблення та затвердження положення про нову державну нагороду – відзнаку Президента України «За доблесну і сумлінну працю в умовах збройної агресії» з метою відзначення громадян України за сумлінну працю та зразкове виконання службових обов'язків у воєнний час;

- удосконалення Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді шляхом запровадження вивчення військової історії усіх військових формувань у боротьбі за незалежність України у ХХ ст. відповідно до діючого законодавства;

- включення до завдання з формування української громадянської ідентичності Державної цільо-

вої соціальної програми національно-патріотичного виховання заходів з пропагування та роз'яснення серед громадян України європейських цінностей, їх зв'язку з минулим та сучасним українського народу.

Такі кроки сприятимуть вдосконаленню адміністративно-правового забезпечення патріотичного виховання в Україні та посилять готовність українців до відсічі збройної агресії.

Інформація про автора:

Александров Михайло Євгенович,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

4А, пров. Євгена Гуцала, м. Київ, 01011, Україна

Information about the author:

Aleksandrov Mykhailo Yevhenovych,

Cand. Sci. (Law),

Senior Researcher

State Research Institute MIA Ukraine

4A, Yevhen Hutsal lane, Kyiv, 01011, Ukraine